

การแพทย์พื้นบ้าน : การแพทย์ของชุมชน ที่ไม่ล้ำสมัยในยุคดิจิทัลและการสร้างสรรค์นวัตกรรม

กมลทิพย์ สุวรรณเดช
กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

บทนำ

กว่าทศวรรษหลังจากกรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกถูกจัดตั้งขึ้น เป็นเพียงหน่วยงานเดียวในกระทรวงสาธารณสุขที่มีบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์ดั้งเดิมของประเทศ การพยายามฟื้นคืนความรู้การแพทย์ดั้งเดิมที่ถูกสืมนับตั้งแต่การแพทย์แผนตะวันตกเข้ามาแทนที่และกลายเป็นระบบการแพทย์กระแสหลักของประเทศจึงเป็นเรื่องยาก ในปัจจุบันกรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกได้วางแผนเชิงนโยบายและการกำหนดยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนางานด้านการแพทย์แผนไทยเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นองค์กรหลักด้านการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกในการพึ่งตนเองด้านสุขภาพและส่งเสริมเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน โดยการพัฒนาวิชาการด้านการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก เพื่อให้มีหลักฐานเชิงประจักษ์และสร้างการยอมรับจากประชาชนและการแพทย์แผนปัจจุบัน การคุ้มครอง อนุรักษ์ และส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย การส่งเสริมและพัฒนาการจัดระบบความรู้ และสร้างมาตรฐานด้านการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกให้ทัดเทียมกับการแพทย์แผนปัจจุบันและนำไปใช้ในระบบสุขภาพอย่างมีคุณภาพและ

ปลอดภัยเพื่อเป็นทางเลือกแก่ประชาชนในการดูแลสุขภาพ และเป็น การแพทย์คู่ขนานในสถานบริการของรัฐทุกแห่ง

นับแต่ปี พ.ศ. 2560 ด้วยความร่วมมือของ 9 กระทรวงที่เกี่ยวข้อง เกิดเป็นแผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทย ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2560 - 2564) ภายใต้ยุทธศาสตร์ที่ 3 ส่งเสริมการใช้สมุนไพรเพื่อ การรักษาโรคและการสร้างเสริมสุขภาพ ตามมาตรการใช้สมุนไพรในการ ส่งเสริมสุขภาพ และการป้องกันโรคในชุมชน และบทบาทหมอพื้นบ้าน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของระบบสุขภาพในชุมชนด้านการส่งเสริม สุขภาพและป้องกันโรคด้วยภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านและหมอพื้นบ้าน ให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน โดยรับรองและส่งเสริมสถานภาพของหมอพื้นบ้าน เสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายหมอพื้นบ้าน และพัฒนาระบบ สุขภาพประชาชน ในปัจจุบันการแพทย์พื้นบ้าน (Indigenous medicine) เป็นการแพทย์ที่มีการยอมรับไม่มากเท่าที่ควร เนื่องจากมองว่า เป็นการแพทย์ที่ล้าสมัย และมักตีตราหมอพื้นบ้านว่าเป็นหมอเถื่อน การแพทย์พื้นบ้านจึงค่อย ๆ สูญหายไปจากท้องถิ่นในสังคมไทย เนื่องจาก หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่อายุมาก ความรู้ส่วนใหญ่เป็นความรู้ในตัว (tacit knowledge) ไม่มีการจดบันทึกและถ่ายทอดให้บุคคลอื่น เมื่อหมอพื้นบ้าน เสียชีวิตความรู้เหล่านั้นก็หายสาบสูญไปพร้อมกัน การศึกษาองค์ความรู้ ของหมอพื้นบ้าน การจัดระบบบันทึก และถ่ายทอดองค์ความรู้ ที่มีอยู่ มากกว่า 50,000 คนทั่วประเทศ ให้ครอบคลุมจึงเป็นเรื่องยาก เพราะต้อง ใช้ทั้งสรรพกำลัง งบประมาณ และเวลาจำนวนมาก นอกจากนี้แม้ปัจจุบัน กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกในฐานะนายทะเบียนกลาง

ให้สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดทุกจังหวัดรายงานจำนวนหมอพื้นบ้านและ
ตำรับตำรายาพื้นบ้าน แต่ข้อมูลที่มีอยู่ค่อนข้างล้าสมัย และนำมาใช้
ประโยชน์เชิงพัฒนาต่อยอดได้ค่อนข้างน้อย

โดยสรุป ในปัจจุบันการส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญา
การแพทย์พื้นบ้านแก่ประชาชนและในสถานบริการของรัฐ เกิดจากปัญหา
หลายประการ เช่น 1. ความเชื่อว่าการแพทย์พื้นบ้านเป็นสิ่งที่ล้าสมัย
และไม่น่าเชื่อถือ ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้จริง 2. ข้อมูลหมอ
พื้นบ้านที่รายงานมาจากนายทะเบียนจังหวัดทุกจังหวัดไม่มีคุณภาพ
นำมาใช้ประโยชน์ต่อได้น้อย เพียงแต่รายงานให้ได้จำนวนตามตัวชี้วัดที่
กรมกำหนด 3. หมอพื้นบ้านและภูมิปัญญาพื้นบ้านกำลังสูญหายขาด
การศึกษาและสังเคราะห์องค์ความรู้อย่างเป็นระบบ 4. หมอพื้นบ้านไม่มี
การจัดบันทึกทำเวชระเบียนคนไข้เพื่อยืนยันประสิทธิผลการรักษา
ของตนเอง และ 5. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหมอพื้นบ้านยังมีน้อย ขาดความ
ร่วมมือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

ความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากการฝึกอบรมนำมาใช้ เพื่อแก้ปัญหา

สถานการณ์การพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นบ้าน
ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันมีความคล้ายคลึงกับการพัฒนาประเทศ
ของสาธารณสุขสิงคโปร์ระยะแรก ที่เกิดขึ้นบนสภาพปัญหาและความขาดแคลน
เมื่อสาธารณสุขสิงคโปร์ได้รับเอกราชจากการปกครองของสหราชอาณาจักร
ในปี 2506 ประเทศประสบปัญหาในทุกด้าน ทั้งการเพิ่มขึ้นของประชากร
ปัญหาการว่างงาน การขาดแคลนทรัพยากรและโครงสร้างจำเป็นพื้นฐาน

ในการดำรงชีวิต รวมถึงปัญหาด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นเวลากว่า 50 ปี ที่สิงคโปร์วางแผนพัฒนาประเทศอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ภายใต้วิสัยทัศน์และความสามารถของ นายลีควน ยู อดีตประธานาธิบดีของสิงคโปร์ ผู้ซึ่งมีบทบาทสำคัญ (Key person) และได้รับการยอมรับว่าเป็นบิดาผู้ก่อตั้งประเทศสิงคโปร์สมัยใหม่ การพัฒนาประเทศของสิงคโปร์สู่การเป็น “SMART NATION” ไม่เพียงแต่การพัฒนาเทคโนโลยีที่ทันสมัยเพื่อตอบโจทย์และแก้ปัญหาบนฐานทรัพยากรที่ตนเองมีจำกัด แต่เป็นความร่วมมือของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยมีเป้าประสงค์สำคัญเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของประชาชน

สิงคโปร์พัฒนาประเทศตามแนวคิด “Think Big, Start Small, Act Fast” คือการวางเป้าหมายใหญ่ ให้เกิดความท้าทาย สร้างแรงจูงใจ และความพยายามในการวางกลยุทธ์ที่จะไปให้ถึงเป้าหมาย เป็นแผนระยะยาว 10 ปี (Concept plan) ปฏิบัติการตามแผนระยะสั้น (Master plan) และลงมือปฏิบัติตามแผนโดยทันทีอย่างรวดเร็ว ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคน ให้มีความสามารถและความเชี่ยวชาญในสาขาที่ประเทศต้องการ การพัฒนาขีดความสามารถและการพัฒนาภาวะผู้นำ (Talent strategy and leadership development) ของบุคลากรในภาครัฐ การสร้างขวัญและกำลังใจสำหรับผู้ปฏิบัติงาน ด้วยเส้นทางความก้าวหน้าในสายอาชีพที่ชัดเจน ค่าตอบแทนสำหรับบุคลากรภาครัฐค่อนข้างสูง เพื่อป้องกันภาวะสมองไหล (Brain drain) ออกจากภาครัฐและนอกประเทศ รัฐจะต้องเป็น Smart government คือ บุคลากรมีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน มีความ

โปร่งใส และมีความร่วมมือประสานการทำงานระหว่างองค์กร (collaboration network)

บทเรียนที่เห็นได้ชัดเจนคือ การพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อแก้ปัญหาและทำให้คุณภาพชีวิตของประชาชนดีขึ้น เริ่มต้นจากการวิเคราะห์ข้อมูลขนาดใหญ่ (Big data analytics) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงและแนวโน้มในการเกิดปัญหาในอนาคต เป็นกลยุทธ์ในการตัดสินใจหารูปแบบวิธีแก้ไขปัญหาคือดีกว่า ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ การทำงาน การศึกษา และการพักผ่อนหย่อนใจ (Live-Work-Learn-Play) เช่น การคิดค้นปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence : AI) หรือแอปพลิเคชัน (Application) อาทิโครงการระบบขนส่งอัจฉริยะ (Smart Mobility) นำมาใช้ในการแก้ปัญหารถสาธารณะแบบรายงานผลทันทีและตลอดเวลา (Real-time) หรือ โครงการสังคมไร้เงินสด (Cashless payment) เพื่อความสะดวกสบายในการจับจ่ายสินค้า ปัจจัยสำคัญของความสำเร็จของประเทศสิงคโปร์ในการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการพัฒนาประเทศเกิดจากประชาชนของสิงคโปร์มีความสามารถในการเข้าถึงอุปกรณ์พกพาและความรู้ในการใช้เทคโนโลยี

การวิเคราะห์เพื่อประยุกต์ใช้ประเด็นความรู้/ ประสบการณ์จากการฝึกอบรมเพื่อแก้ไขปัญหาและข้อเสนอแนวทางจัดการกับปัญหาหรือการปรับเปลี่ยน

จากปัญหาดังกล่าวข้างต้น เมื่อวิเคราะห์จากสภาพปัญหาทั้งหมด จะพบว่าปัญหาเกิดจากระบบการจัดเก็บข้อมูล การรายงานผล และการสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อใช้ประโยชน์ แนวทางการแก้ปัญหานี้ จำเป็นจะต้อง

อาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน ในการแก้ปัญหาาร่วมกัน ตั้งแต่
หมอพื้นบ้าน เจ้าหน้าที่ผู้จัดเก็บข้อมูลในพื้นที่ สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด
ทุกจังหวัด สถาบันการศึกษา และกรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์
ทางเลือก ผู้เขียนมองในภาพรวมของผู้ปฏิบัติที่จะสามารถประยุกต์แนวคิด
จากที่ได้เรียนรู้จากสิงคโปร์มาแก้ปัญหาในส่วนของการจัดเก็บข้อมูลที่เป็น
ระบบ ผ่านนวัตกรรมและเทคโนโลยีที่ทันสมัยขึ้น ดังนี้

แอปพลิเคชันบันทึกข้อมูลหมอพื้นบ้าน/ตำรับตำราของนายทะเบียน
จังหวัด แบบ Smart Wisdom Record เดิมเป็นการลงพื้นที่หรือ
การรายงานผลมาจากหน่วยบริการในระดับตำบลสู่สำนักงานสาธารณสุข
อำเภอ และสู่สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด ตามลำดับ โดยเจ้าหน้าที่นาย
ทะเบียนของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดทุกจังหวัด กรอกข้อมูลตาม
แบบฟอร์มในระบบฐานข้อมูลเพียงคนเดียว โดยมีเฉพาะข้อมูลพื้นฐานไม่มี
รายละเอียดเพื่อการใช้ประโยชน์มากพอ เป็นการทำงานแบบหลายขั้นตอน
และค่อนข้างใช้เวลา

การพัฒนาแอปพลิเคชันบันทึกข้อมูล แบบ Smart Wisdom
Record เป็นการบันทึกข้อมูลผ่านแอปพลิเคชันแบบปัจจุบันจากภาคสนาม
โดยเจ้าหน้าที่ผู้ลงพื้นที่สามารถเก็บข้อมูลอย่างครบถ้วน ข้อมูลสามารถ
แสดงพิกัดบ้านหมอพื้นบ้าน ภาพถ่าย วิดีโอ รายละเอียดบุคคลและ
องค์ความรู้ ผู้ดูแลระบบของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดและกรมการแพทย์
แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก สามารถตรวจสอบความถูกต้อง
ในทันที และมีการโต้ตอบเพื่อให้ข้อคิดเห็นเป็นรายกรณี เพื่อความสมบูรณ์
ของข้อมูลมากที่สุด นอกจากนี้ประชาชนสามารถใช้ประโยชน์จาก

แอปพลิเคชันนี้ โดยสามารถค้นหาหออพชั่นบ้านในพื้นที่หรือชุมชนใกล้เคียงตามอาการป่วยและความชำนาญของหออพชั่นบ้าน และสามารถเดินทางไปหาหออพชั่นบ้านได้อย่างง่ายดายด้วยแผนที่นำทางตามพิกัดบ้านหออพชั่นบ้านที่มีอยู่

แอปพลิเคชันเวชระเบียนหออพชั่นบ้านอัจฉริยะ (Smart Folk healer's OPD card) จากเดิมเมื่อคนไข้ไปหาหออพชั่นบ้าน บางท่านมีสมุดบันทึกให้บันทึกชื่อ ที่อยู่ และเบอร์โทรศัพท์ของคนไข้ แต่บางท่านไม่มีการจดบันทึกข้อมูล ทำให้เมื่อต้องการศึกษาหออพชั่นบ้านท่านนั้น ๆ ในเชิงลึกถึงประสิทธิภาพผลการศึกษามากไม่มีข้อมูลยืนยัน

การพัฒนาแอปพลิเคชันเวชระเบียนหออพชั่นบ้านอัจฉริยะ พัฒนาระบบการบันทึกข้อมูลผู้ป่วยให้สามารถกรอกข้อมูลผ่านโทรศัพท์มือถือได้ง่าย ๆ โดยญาติผู้ป่วย ผู้ช่วยหออพชั่นบ้าน หรือหออพชั่นบ้านเอง โดยเมื่อคนไข้มารักษากับหออพชั่นบ้าน สามารถเชื่อมข้อมูลหออพชั่นบ้านกับสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดตามแอปพลิเคชัน Smart Wisdom Record เมื่อกรอกหมายเลขบัตรประจำตัวประชาชนของคนไข้ จะแสดงข้อมูลพื้นฐานแล้วจึงบันทึกอาการที่มาหาหออพชั่นบ้าน ผลการวินิจฉัยและวิธีการรักษาของหออพชั่นบ้าน ตำรับยาที่ได้รับ คนไข้และหออพชั่นบ้านเองสามารถปรึกษาปัญหา กับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในพื้นที่ได้แบบ real-time เป็นความร่วมมือในการดูแลผู้ป่วยในพื้นที่ร่วมกัน แนวคิดนี้ในช่วงแรกจะต้องเป็นการศึกษานำร่องในหออพชั่นบ้านและผู้ป่วยที่มีศักยภาพและสามารถเข้าถึงเทคโนโลยี

แอปพลิเคชันจำแนกสมุนไพร (Medicinal plant Identifier) การวิจัยหรือการใช้ยาสมุนไพรของประชาชนในปัจจุบัน มีข้อจำกัดคือมักไม่รู้จักชนิดของสมุนไพร ทำให้มีความเชื่อมั่นและใช้ยาสมุนไพรน้อย หากมีการพัฒนาแอปพลิเคชันที่ช่วยในการจำแนกชนิดสมุนไพร โดยการอัปเดตภาพถ่าย ระบบจะประมวลผลและให้ข้อมูลการใช้ประโยชน์ รวมถึงข้อห้ามข้อควรระวัง จะสามารถทำให้ประชาชนสามารถใช้สมุนไพรในการดูแลตนเองอย่างสมเหตุผลมากขึ้น

สรุป

การพัฒนานวัตกรรมหรือเทคโนโลยีเพื่อพัฒนางานด้านการแพทย์แผนไทยและพื้นที่ที่ถูกมองว่าล้าสมัย จำเป็นจะต้องอาศัยความร่วมมือของเครือข่ายที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน การวางระบบเพื่อให้ข้อมูลที่ได้นำมาใช้ประโยชน์ต่อเนื้อได้เป็นสิ่งสำคัญ แต่การใช้เทคโนโลยีในประเทศไทย ซึ่งศักยภาพและความก้าวหน้าแตกต่างจากประเทศสิงคโปร์มากยังมีข้อจำกัดหลายด้าน จึงจำเป็นจะต้องวางแผนในระยะยาว และดำเนินการแบบโครงการนำร่อง และเร่งดำเนินการในทันที เนื่องจากหมอพื้นบ้านอายุมาก ทรัพยากรสมุนไพร และภูมิปัญญาค่อย ๆ หายสาบสูญ อีกทั้งการพัฒนา ศักยภาพของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานเองเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องให้มีความรู้ด้านเทคโนโลยีเพื่อให้สามารถปฏิบัติงานได้ประสบผลสำเร็จ